

U osmom poglavlju (331-417) obrađena su naselja i stanovništvo Brodsko-posavske županije. I u ovom je poglavlju objavljeno nekoliko geografskih karata i nekoliko katastarskih planova, vedute Gradiške i Broda, planovi brodske i gradiške tvrđave te topografske karte sela ove županije.

U devetom poglavlju (418-525) obrađena su naselja i stanovništvo Požeško-slavonske županije. U poglavlju se nalaze geografske karte, vedute Požege i Pakraca te topografske karte sela ove županije.

U desetom poglavlju (525-538) opisana su naselja i stanovništvo svetačkog područja županije Bjelovarsko-bilogorske. U poglavlju je jedna karta i nekoliko topografskih karata sela ove županije.

U posljednjem jedanaestom poglavlju (539-554) obrađena su naselja i stanovništvo područja županije Sisačkomoslavačke. U poglavlju je jedna karta i nekoliko topografskih karata sela ove županije.

Usprkos korištenja zastarjele tradicionalističke metodologije u interpretaciji sadržaja, kompiliranju ranijih radova te nekih drugih kritičkih opaski, Markoviću treba odati i priznanje što se odlučio na izradu ovakvog tipa monografije. Pokušaj zaslužuje svaku pohvalu i zbog činjenice što je učinjen trudom i zalaganjem pojedinca. Uvjereni smo da će ova povijesno-kartografska sinteza o slavonskim naseljima, stanovništvu i demografskim promjenama u dunavsko-dravsko-savskom međurječju naći široki krug čitatelja i da će uskoro potaknuti nova kartografska istraživanja Slavonije.

Josip Kljajić

* * *

The Crusades and the military orders. Expanding the frontiers of medieval Latin Christianity, ur. Zsolt Hunyadi i József Laszlovszky (Budapest: Central European University – Department of Medieval Studies, 2001), 606 str.

Križarski ratovi su zacijelo, izvan stručnih krugova, jedan od glavnih sastojaka privlačne slikovitosti srednjega vijeka i jedan od temeljnih oslonaca "romantičnog" poimanja srednjovjekovlja i njegove civilizacije. Istodobno, kao kompleksna povijesna tema, oni ne prestaju privlačiti zanimanje istraživača i različitih specijalista. Premda se i stručnjak medijevist može u načelu suglasiti da u križarskim ratovima vidi jednu od velikih "epskih" epizoda europske povijesti, za njega su oni neizbježno zamršen i slojevit niz povijesnih zbivanja, "u kojem se miješaju vjerski zanos, demografski rast i zov pljačke" i koji je "za sobom Zapadu ostavio gotovo posve negativnu bilancu", kao što je to sažeo Jacques le Goff. Križarski se ratovi kao povijesni fenomen, dakako, ne iscrpljuju u neposrednim oružanim pokušajima "oslobađanja" Svete Zemlje, nego uključuju i svoj usporedni i naknadni život u "imaginariju" i ideologiji zapadnog kršćanstva i kulture uopće – dovoljno je s tim u vezi uputiti na nedavno tiskano životno djelo Alphonsea Dupronta, *Le mythe de croisade* (Gallimard, 1997), u četiri sveska na više od 2000 stranica.

Početkom 1999. održan je u Budimpešti u organizaciji Odsjeka za srednjovjekovne studije tamošnjeg Srednjo-europskog sveučilišta znanstveni skup pod naslovom "Expanding the

frontiers of medieval Latin Christianity: the Crusades and the military orders” (“Proširivanje granica srednjovjekovnog latinskog kršćanstva: križarski ratovi i viteški redovi”). Dvije i pol godine potom tiskan je zbornik većine priloga predstavljenih na skupu, s nekoliko naknadno dostavljenih radova o istoj temi. Taj pažljivo pripremljen zbornik otvara proslavi dvojice priređivača, popisi autorâ priloga i ilustracija, te uvodna razmišljanja Józsefa Laszlovszskog o “stanju istraživanja” križarske i srodnih tema. Slijede 33 specijalistička priloga uglavnom na engleskom jeziku, razdijeljena u šest tematskih odsjeka. Prva su dva odsjeka posvećena središnjim i ishodišnim temama istraživanja križarskih ratova i viteških redova: povijesti “Latinskog Istoka”, odnosno križarskih država u Svetoj zemlji i njezinu okružju, i ključne uloge što su je u toj povijesti imali sami križarski pohodi, pojedini istaknuti križari i viteški redovi. Uvrštene priloge napisali su Rudolf Hiestand, Farhad Daftary, Marianne Sághy, Svetlana Bliznyuk, Balázs Major, Michael Metcalf, Benjamin Z. Kedar, Peter W. Edbury i Theresa M. Vann.

Slijede dva slično osmišljena odsjeka o “Križarskim ratovima u srednjoj i srednjoistočnoj Europi”, odnosno “Viteškim redovima u srednjoj i srednjoistočnoj Europi”. Prvi od ta dva, za nas najzanimljivija, odsjeka otvara najopsežniji prilog u čitavom zborniku (str. 123-167), rad mlađeg slovenskog povjesničara Mihe Kosija, naslovljen “The age of the Crusades in the South-East of the Empire (between the Alps and the Adriatic)”. Miha Kosi (r. 1965) je, inače, u najnovijoj slovenskoj medijevistici već izborio zapaženo mjesto svojim dvjema knjigama, *Templarji na Slovenskem* (1995) i *Potujoči srednji vek* (1998). U ovom temeljitom radu Kosi je prikazao manje-više sve što se zna o prolascima križarskih pohoda i sudjelovanju u njima te o prisutnosti

viteških redova na približnom području današnje Slovenije, odnosno na jugoistoku srednjovjekovnog Svetog Rimskog Carstva (vojvodstva Kranjska, Štajerska, Koruška i Furlanija, odnosno njihovi dijelovi). Koristeći sve raspoložive izvore, pregledno je – izradivši i pet tematskih zemljovida – iznio rezultate dosadašnjih i vlastitih istraživanja te problematike. Pritom je istaknuo i različite zanimljive veze i analogije sa susjednim područjima Hrvatske, Slavonije i Ugarske, posebice u pogledu templarskog reda, za čija tri pretpostavljena posjeda na slovenskom prostoru nema izričitih srednjovjekovnih potvrda, za razliku od hrvatskih i slavonskih područja na kojima je taj viteški red relativno obilno zasvjedočen.

Prilog zagrebačkog povjesničara Borislava Grgina, “The impact of the Crusades on medieval Croatia” (prerada članka izašlog na hrvatskom u *Historijskom zborniku* 1992-3), sažeto prikazuje glavne doticaje križarskih ideja i akcija s onodobnom Hrvatskom i Dalmacijom, od legendarnih poput ubojstva kralja Zvonimira 1089. do pouzdano zasvjedočenih i bremenitih posljedica, poput križarsko-mletačke pljačke Zadra 1202. Grgin zastupa mišljenje da je stvaranje križarskog ozračja u našim krajevima bilo u manjoj mjeri odjek klasičnih pohoda u Svetu Zemlju, a više konzekvencija “križarskih” vojni protiv bosanskih heretika što su ih počevši od prijeloma 12. i 13. stoljeća poticali i poduzimali pape i ugarsko-hrvatski kraljevi. Možemo primijetiti da bi se tanak dosje o križarskim gibanjima u hrvatskim krajevima ipak mogao ponešto obogatiti uzimanjem u obzir takvih blisko povezanih pojava kao što su osnuci samostana viteških redova ili, pak, spominjanja hodočašća i/ili sudjelovanja u križarskim pohodima u Svetu Zemlju što ih nalazimo u oporukama žitelja poglavito dalmatinskih gradova.

Potonju se tematiku u posljednje vrijeme počelo istraživati (npr. Zoran Ladić), a ona je zanimljiva osobito stoga što nam otkriva ponešto o doživljaju križarskih ideja u širim društvenim slojevima, a ne samo u okrilju političke elite.

Slijedi prilog Ivice Prlendera naslovljen "An eastern Adriatic merchant Republic (Dubrovnik) facing the temptations of the Crusades", u kojem se razmatraju odnosi Dubrovačke Republike prema rastućoj moći Osmanskog Carstva u 14. i 15. stoljeću, te posebno delikatan položaj Republike u sklopu kršćanskih pokušaja i planova križarskog rata protiv Osmanlija. Ti su zamršeni politički, gospodarski i vjerski odnosi okvir u koji Prlender smješta pojavu legende prema kojoj se engleski kralj Rikard I Lavlje Srce, na povratku iz Treće križarske vojne, 1192. spasio od brodoloma na otočiću Lokrumu te potom, vršeći zavjet, financirao gradnju velebne dubrovačke katedrale Majke Božje. Ta je legenda, zabilježena u dubrovačkim kronikama i drugim vrelima od kasnijeg 15. stoljeća nadalje, trebala potkrijepiti i jasno posvjedočiti nedvojbenu pripadnost Dubrovnika kršćanskome svijetu nasuprot "nevjernicima" kojima je Republika bila prisiljena politički se prilagoditi i s kojima je obdržavala unosne trgovinske i druge veze.

U prilogu "Crusaders in the Central Balkans" Ljubinka Džidrova iz Skoplja istražuje uglavnom materijalne, tj. arheološke, graditeljske i umjetničke tragove križarske prisutnosti i vladavine na području između jugoistočne obale Jadranskog i zapadne obale Crnog mora. Rad Normana J. Housleya, autora više knjiga o "neklasičnim" i "kasnijim" križarskim ratovima i inicijativama, posvećen je pohodima protiv husita i osobito njihovu prikazu u djelu suvremenog kroničara Andrije iz Regensburga (Housleyev je rad iznimno, zbog

specifičnih okolnosti objašnjenih u Proslovu, objavljen na češkom, dakle jeziku koji ne pripada "standardnim jezicima" međunarodne znanstvene zajednice). Odsjek "The Crusades in Central and East-Central Europe" završava se još jednim prilogom vezanim za *later crusades*, pregledom Lászla Veszprémyja o novijoj mađarskoj historiografiji na temu bitke kod Nikopola 1396.

Četvrti odsjek, "The military orders in Central and East-Central Europe", opsežniji je od ostalih i sadrži devet radova. Otvara ga prilog Karla Borchardta "The Templars in Central Europe" u kojem je sažeta povijest templarskog reda na području "središnje Europe" definirane kao prostor Svetog Rimskog Carstva sjeverno od Alpa. Templari su tu, s ukupno oko 50 samostana, bili relativno slabo zastupljeni u usporedbi s Italijom ili Francuskom; ostala dva viteška reda, ivanovci i teutonski vitezovi, imali su na istome pretežito njemačkom području svaki gotovo trostruko više samostana. Borchardt naročito ukazuje na mijenu koja je templare Carstva od prvotne uporabe njihovih tamošnjih zemljoposjeda i ostalih resursa za potrebe djelovanja u Svetoj Zemlji kasnije dovela do uspostave lokalnih vlastelinstava koja su prije svega stajala na raspolaganju uglednim templarima iz redova aristokracije, plemstva i bogatog građanstva.

Templarima na području Ugarsko-hrvatskog kraljevstva na sličan se način pozabavio Balázs Stossek u radu "Maisons et possessions des templiers en Hongrie". Templari su tu prema dosadašnjim istraživanjima posjedovali samo 13 samostana i oko 50 zemljoposjednih cjelina; glavnina se tih samostana nalazila na hrvatskom i slavonskom području, između Jadrana i Drave, a u središnjoj Ugarskoj, tj. današnjoj

Mađarskoj, samo dva. Templarska se povijest u tim krajevima, zbog izrazitog nedostatka sačuvanih izvora (prema Stosseku svega oko 200 listina), dade rekonstruirati tek fragmentarno i u najgrubljim crtama, u vremenskom rasponu od osnutaka prvih samostana oko 1160, dakle oko pola stoljeća poslije utemeljenja reda, pa do prelaska templarskih posjeda i samostana u ruke ivanovaca slijedom odluke koncila u Viennei 1312.

Daljnja četiri priloga u ovome odsjeku posvećena su povijesti dugovječnijeg i bolje dokumentiranog viteškog reda, ivanovaca ili hospitalaca, na području Ugarsko-hrvatskog kraljevstva. Zsolt Hunyadi, koji je posljednjih godina objavio više specijalističkih članaka o ugarskim/ugarsko-hrvatskim ivanovcima i danas je zacijelo vodeći stručnjak za njihovu povijest, zastupljen je prilogom "The Hospitallers in the Kingdom of Hungary: commanderies, personnel, and a particular activity up to c. 1400". Razdijelivši svoj prilog u tri odjeljka, Hunyadi najprije prikazuje dinamiku osnivanja ivanovačkih samostana, počevši od onog u Stolnom Biogradu (Székesfehérváru) početkom druge polovice 12. stoljeća. Kao što predočuju i popratni kronološki susljedni zemljovid, do sredine 13. stoljeća ivanovački su samostani bili koncentrirani između Dunava i Drave, odnosno u zapadnoj polovici današnje Mađarske (tzv. Transdanubiji); izuzetak su od toga samo dva ili tri samostana u Dalmaciji. Poslije tatarske provale 1241-2. nekoliko se novih fundacija pojavljuje u savsko-dravskom međurječju. Prelazak templarskih samostana u ruke ivanovaca (poslije 1312), pak, doveo je do prijenosa težišta potonjeg reda na područja južno od Drave. U drugom odjeljku Hunyadijeva rada prikupljeni su podaci o upravnoj strukturi i hijerarhiji reda u pokrajini koja se od druge četvrtine 13. stoljeća redovito naziva prioratom ili

provincijom "Ugarske i Slavonije" (pri čemu pojam *Slavonija* označava sav prostor od Drave do Jadrana). Po prelasku utvrde Vrana u ruke ivanovaca, ona je postala službenim priorovim sjedištem pa se čitav priorat često nazivao prema njoj. Počevši od posljednje četvrti 14. stoljeća u upravi te ivanovačke pokrajine prekida se prevlast stranaca (uglavnom Talijana i Francuza) i započinje niz priora iz redova domaćeg uglednijeg plemstva, koje imenuje kralj. Pokušaji velikih magistara Reda, početkom 15. stoljeća, da tako "odmetnutoj" pokrajini nametnu svoje kandidate za priore nisu polučili učinke. U završnom odjeljku priloga Hunyadi ukratko ukazuje na djelatnost stanovitog broja ivanovačkih samostana kao tzv. *loca credibilia*, tj. kao mjestâ izdavanja vjerodostojnih dokumenata o privatnopravnim poslovima. Ivanovački samostani su se u takvoj djelatnosti pridružili kaptolima i samostanima drugih starijih redova već u 13. stoljeću. U tome je daleko prednjačio konvent u Stolnom Biogradu, a uz njega je izdavanje privatnopravnih listina izravno ili neizravno potvrđeno za još osam ivanovačkih samostana, među kojima i za dva južno od Drave (Pakrac i Dubica).

Slijedi za nas podjednako zanimljiv prilog renomiranoga britanskog povjesničara viteških redova i osobito ivanovaca, Anthonyja Luttrella, naslovljen "The Hospitallers in Hungary before 1418: problems and sources". Započevši s upozorenjima na terminološke nejasnoće i nedosljednosti (višeznačnost pojmova *crucifer* i *miles*; razni nazivi za osnovnu zajednicu ili samostan viteških redovnika, kao što su preceptorat, konvent, komanderija, *domus*; načelna nadređenost provincije prioratima, koja međutim nije uvijek jasno provedena), Luttrell zatim donosi čitav niz novih pojedinosti iz povijesti ivanovaca u Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu, dobrim dijelom crpljenih iz ivano-

vačkog arhiva pohranjenog u Malteškoj nacionalnoj knjižnici u La Valetti. Te se pojedinosti tiču kako opće uprave “ugarsko-slavonskim” ili vranskim prioratom (ili provincijom) i njezinih veza s cjelinom Reda, papama i svjetovnim vladarima, tako i lokalnih ugarsko-hrvatskih prilika, između ostalog i pojedinih osoba i samostana u savsko-dravskom međurječju.

U idućem prilogu, “John of Palisna, the Hospitaller prior of Vrana” (prerada članka objavljenog na hrvatskom u *Historijskom zborniku* 1989), Neven Budak rekonstruira životopis prvoga priora ugarsko-hrvatskih ivanovaca koji je na taj položaj došao iz redova domaćeg plemstva i kraljevom voljom (oko 1380), Ivana od Paližne. (Mjesto Paližna odgovara današnjem Palešniku u Moslavini, sjeverno od Garešnice.) Prije imenovanja priorom, Ivan je vodio buran ratnički i “viteški” svjetovni život uglavnom u Italiji, o čemu je Budak našao zanimljivih podataka u onodobnim talijanskim kronikama. Priorom je po svemu sudeći postao kao laik, istisnuvši zapravo s te časti prethodnika Raymonda de Beaumonta; unatoč tome ga je uskoro potvrdio i poglavar Reda, rodski veliki magister. No, Ivan se već od 1383. našao u vrtlogu političkih i ratnih zapleta, priključivši se protudvorskoj buni koju je u Podunavlju predvodio njegov imenjак, bivši mačvanski ban Ivan od roda Horvat (s kojim će ga kasnija historiografija kadšto brkati). Uz podršku bosanskog kralja Tvrtka sada već samozvani prior Ivan prisvajao si je i naslov hrvatskog i slavenskog bana. Umro je 1389, i to, prema Budaku, nedugo pošto je s odredom “križara” (ivanovaca?) sudjelovao u bitki na Kosovu polju; tu tvrdnju Budak izvodi iz jednog nedovoljno jasnog podatka suvremenog *Furlanskog ljetopisa* (Luttrell u gore navedenom prilogu sumnja u takvu interpretaciju).

Slijedi prilog Pála Engela, nedavno preminulog autora, uz ostalo, iznimno vrijednog priručnika *Magyarország világi archontológiája, 1301-1457* (1997), kao i, osobito posljednih godina, više članaka vezanih za kasniju srednjovjekovnu povijest savsko-dravskog međurječja. Engelov rad naslovljen “The estates of the Hospitallers in Hungary at the end of the Middle Ages” (v. prijevod u ovom broju *Scriniae slavonicae*) najprije u glavnim crtama prikazuje stanje ivanovačkog priorata u Ugarskoj i Slavoniji u 15. stoljeću te potom, s autoru svojstvenom temeljitošću i opsežnim uvidom u objavljena i arhivska vrela, donosi popis prioratovih posjeda na izmaku srednjovjekovlja. Najznatnija koncentracija tih posjeda nalazila se u jugoistočnom kutu velike Križevačke županije, tj. u današnjoj zapadnoj Slavoniji oko Pakraca i Okučana. Osim što doprinosi rasvjetljavanju uloge ivanovačkog priorata i ukupnih zemljoposjedničkih odnosa u kasnosrednjovjekovnoj Ugarskoj i Slavoniji, Engelov je rad i vrstan prilog povijesnoj topografiji dotičnih područja.

Od preostala tri rada u ovom (četvrtom) odsjeku, dva se (autori Libor Jan i Martin Wihoda) bave viteškim redovima u Češkoj i Moravskoj, a jedan (zajednički rad Józsefa Laszlov-szkyja i Zoltána Soósa) neobičnom epizodom kratkotrajnog naseljavanja teutonskog reda u dijelu Erdelja u ranom 13. stoljeću.

Sljedeći, peti odsjek, s četiri priloga (Kaspar Elm, Jochen Burgdorf, Michael Gervers, Helen J. Nicholson), posvećen je uglavnom istraživanju i pretresanju općenitijih pitanja ustroja viteških redova, a radovi okupljeni u posljednjem odsjeku (Maria Starnawska, László Pószán, Leszek Kajzer i Piotr A. Nowakowski, Juhan Kreem, John H. Lind) istražuju zaseban tematski kompleks, tzv. sjeverne ili baltičke križarske ratove

i ključnu ulogu što su je u njima imali teutonski vitezovi.

Vrijednost zbornika uvećava opsežna bibliografija (str. 501-588) relevantnih objavljenih izvora i historijskih radova o križarskim ratovima i viteškim redovima, s ukupno oko 1700 knjiga i članaka, koju je sastavio Zsolt Hunyadi.

Dodajmo na koncu da su ovaj iznimno vrijedan, sadržajno bogat i pregledno uređen zbornik njegovi priređivači posvetili nedavno preminulome Stevenu Runcimanu (1903-2000), autoru klasične trosveščane povijesti križarskih ratova, a da mu naslovnicu krasi fotografija (doduše vidljivo amaterska) ostataka utvrde Vrana, sjedišta templarskog i potom ivanovačkog priorata za Hrvatsku i Ugarsku.

Stanko Andrić

* * *

Popis sandžaka Požega 1579. godine (Defter-i mufassal-i liva-i Pojega 987.), prevela Fazileta Hafizović, ur. Stjepan Sršan, topografiju izradio Ive Mažuran (Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2001), 424 str.

U sklopu izdavačkog projekta Građa za povijest Osijeka i Slavonije Državni arhiv u Osijeku je kao 12. knjigu objavio prijevod ovog popisa (deftera). On je nedvojbeno najcjelovitiji porezni (katastarski) popis Požeškog sandžaka za razliku od prethodnih 1540., 1545. i 1561. godine. Njegov

izvornik se nalazi u Arhivu Predsjedništva vlade /Basbakanlik Arsivi/ u Istanbulu, pod brojem TD. 672, a njegova kopija je bila pohranjena u Orijentalnom institutu u Sarajevu do ratnog požara u kojem je 17. svibnja 1992. godine uništeno cjelokupno rukopisno i arhivsko građivo Instituta.

Nakon predgovora (7. – 12. str.) u kojem je dan kratki pregled osmanske vlasti na području Požeškog sandžaka od 1521. godine do kraja 16. stoljeća (autor Stjepan Sršan)¹ prevoditeljica Popisa Fazileta Hafizović u uvodu (13.-14. str.) piše o značaju katastarskih popisa (deftera). Razlikovala su se dva osnovna katastarska popisa u Osmanskom Carstvu: detaljni popisi- mufassal defteri i zbirni – medžmel defteri. U prvima su uz pomoć lokalnih vlasti popisivane sve osobe koje su bile porezni obveznici, uz sve izvore njihovih prihoda, a zbirni popisi su u početku predstavljali prave izvode iz detalj-

¹ Opće je poznato da se o razdoblju osmanlijske vlasti na području današnje Slavonije i Baranje relativno malo pisalo. Zahvaljujući Nenadu Močaninu učinjen je kvalitativni historijski pomak u istraživanju ove teme jer on svoja istraživanja temelji uglavnom na turskim izvorima, pa ovom prigodom ističemo njegove monografije: *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskog carstva (1537.-1691.)* – Jastrebarsko: Naklada Slap, 1997.-544 str.: ilustr.; (Biblioteka Posegana; knj. 5); *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine*: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2001.-199 str. (Bibliotheca Croatica – slavonica, Sirmiensa et Baranyensia. Studije; knj. 3). Uz njega treba spomenuti raspravu (skraćeni magistarski rad) Fazileta Cviko-Hafizović (prevoditeljice ovog Popisa): "Grad Požega kao sjedište Požeškog sandžaka – urbani i privredni razvoj u 16. stoljeću", *Povijesni prilozi 13*, Zagreb 1994., temelj kojega su također primarni turski izvori.